

A Study of the Musical Instruments of Neo-Elamite

Mahshid Farahani *

¹: Center of study manuscript cultures at University of Hamburg, Hamburg, Germany

* Corresponding Author, farahanimahshid@gmail.com

ARTICLE INFO

IRA, 2024

VOL. 2, Issue 2, PP, 139-152

Receive Date: 01 December 2024

Revise Date: 05 December 2024

Accept Date: 08 December 2024

Publish Date: 08 December 2024

Original Article

KEYWORDS: Elamite harp; long-necked lute; Elamite music; history of music

ABSTRACT

Abstract: Research on ancient Elamite music is scarce, with significant studies such as Sepideh Khaksar's thesis titled "A Musicological Approach to the Ancient Remains and Music of Ancient Elam" (Khaksar, 2008) and Javier Alvarez-Mon's "Royal Elamite Orchestra of Madaktu" (Alvarez-Mon, 2017) being among the few available. Previous studies on Elamite music span from the 3rd millennium BCE to the 1st millennium BCE without a clear chronological distinction. This research, however, focuses on the music of Elam within a more specific time frame. These two key studies delve into Elamite music and its nuances, providing the framework for this article's exploration.

Studying the history of music in different periods helps us understand the cultural evolution of musical practices and the reasons behind the transformations in musical trends over time. The history of Iranian music can be divided into two broad categories: the pre-Islamic and Islamic periods. The pre-Islamic period itself can be subdivided into 1. The Elamite period and 2. The post-Elamite period. While significant studies on the history of Islamic-era music have been conducted recently, pre-Islamic studies mostly focus on the periods following Elam, particularly the Sassanian era. Unfortunately, research into Elamite music, which significantly influenced subsequent musical periods, has been overlooked.

Elamite music must be studied through archaeological and ancient remains. These remains provide insights into the instrumentation and performance contexts, but the actual musical systems of Elam remain elusive. Unlike neighboring Mesopotamian civilizations, where numerous texts about music are preserved, no such texts exist in Elamite cuneiform inscriptions. This lack of documentation may be attributed to the persistent wars between the Elamites and their neighbors, leading to political instability, and most Elamite cuneiform inscriptions are devoted to warfare, divine worship, and economic matters.

Considering these challenges, this article aims to explore the musical instruments used in Elam between 1200 and 500 BCE, the final period of Elamite civilization, to shed light on the region's musical practices.

History of Elam: Human settlement in southwestern Iran dates back to approximately 8000 BCE. The fertile land and climatic conditions of the region encouraged early settlement. Over time, these settlements grew, leading to the development of cities. However, due to limited archaeological evidence, the cultural history of this period remains difficult to reconstruct. The mid-4th millennium BCE marks the beginning of urbanization in Elam. By the early 3rd millennium BCE, the region entered the historical period with the development of writing and the formation of cities.

Elam consisted of two primary regions: Susa and Anshan. Various rulers controlled one or both of these regions. The civilization reached its peak in the 3rd millennium BCE, during which the Elamites invented the Elamite script and cylinder seals, initiating the formation of centralized states. The heart of Elam was the city of Susa, which housed both the governmental center and trade hubs with neighboring civilizations.

Elamite history can be divided into two major periods: prehistory (4000–2900 BCE) and history (2900–640 BCE). Elam's historical phase began with the advent of writing and lasted until the collapse of the last Elamite king, Humban-Haltash, who was defeated by the Assyrian king Ashurbanipal in 640 BCE.

Cite this article:

Farahani, M. (2024). A Study of the Musical Instruments of Neo-Elamite. *Interdisciplinary Researches of Art*, 2(2), 139-152. doi: 10.22124/ira.2024.29130.1038

Archaeological Findings Depicting Musical Instruments: Ancient artifacts from the 1st millennium BCE, featuring musical instruments, are more diverse compared to earlier periods. Among these are bronze vessels, sculptures from the Kolda Farah site, and drinking vessels, all adorned with depictions of musicians.

The Bronze Cup of Arjan: A notable artifact discovered in 1982 in Arjan, near Behbahan, is a bronze cup that contains engravings of different scenes, one of which depicts a celebratory victory feast with musicians. In one of the engraved bands, two harpists and a lyre player can be identified, accompanied by dancers. This cup is currently housed in the National Museum of Iran.

The Kolda Farah Rock Carvings: The Kolda Farah site near Ahvaz contains several rock carvings that depict religious ceremonies and royal audiences, including scenes with musicians. In one of these, three musicians are shown playing instruments in front of a king during a sacrificial ritual. The instruments depicted include harps and other stringed instruments.

Bronze Drinking Cups from Lorestan: These cups, found in Lorestan, feature depictions of musicians playing a lyre and a long-necked lute at royal feasts. These artifacts date from the 6th century BCE and are currently held in the Museum of Fine Arts in Lyon and the Louvre Museum in Paris.

Musical Instruments Identified: Based on the aforementioned archaeological finds, the musical instruments identified in Elamite art include:

- Chang
- Long-necked lute
- Lyre
- Wind instruments

Analysis of Musical Instruments:

The Harp: Several artifacts, including the Arjan Cup, Lorestan bronze goblets, and the Kolda Farah rock carvings, depict harps. The harps shown in these artifacts have a bent shape, although the precise number of strings remains unclear due to the stylized nature of the depictions, these instruments were likely portable and relatively light, making them suitable for both performance and transport.

The Long-necked Lute: The bronze drinking cups found in Lorestan depict musicians playing a long-necked lute, a stringed instrument common in the ancient Near East. The lute's detailed representation of the cups suggests it was a prominent instrument in Elamite music.

Lyres: Lyres are also depicted in several artifacts, including the Kolda Farah carvings. These instruments are shown being played by musicians at royal events and religious ceremonies, indicating their importance in Elamite culture.

Conclusion: While the Elamites did not leave behind written texts about their music, archaeological evidence provides a glimpse into their musical practices. The depictions of harps, long-necked lutes, and lyres on various artifacts suggest a rich musical tradition. Despite the challenges posed by the absence of written music or detailed descriptions, these findings offer valuable insights into the role of music in ancient Elam, especially in religious and royal contexts. Further research into these artifacts can help us understand the broader cultural and social functions of music in the ancient Elamite civilization.

License

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Copyright © Authors

مطالعه‌ای در شناخت سازهای ایلام نو

مهشید فراهانی^۱

۱. دانشجوی مرکز مطالعات فرهنگ‌های دستنویس دانشگاه هامبورگ، هامبورگ، آلمان

* نویسنده مسئول: farahanimahshid@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>پژوهش‌های میان‌رشته‌ای هنر، ۱۴۰۳، دوره ۲، شماره ۲، صفحات ۱۳۹-۱۵۲</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۱ آذر ۱۴۰۳</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۵ آذر ۱۴۰۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۸ آذر ۱۴۰۳</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۸ آذر ۱۴۰۳</p> <p>مقاله پژوهشی</p> <p>کلیدواژه‌ها: چنگ ایلامی، لوت دسته بلند، موسیقی ایلامی، تاریخ موسیقی</p>	<p>بخشی از ریشه‌های موسیقی ایران را در طول تاریخ باید در غرب ایران و در تمدن ایلام جست‌وجو کرد. برای شناخت این موسیقی لازم است هر آنچه نشانی از موسیقی ایلامی بر خود دارد مورد مطالعه قرارگیرد. از دوره‌های تاریخی مختلف ایلام ساز کاملی به‌دست نیامده است تا بر اساس آن بتوان به مطالعه موسیقی این منطقه پرداخت. در میان الواح ایلامی نیز متنی در مورد موسیقی وجود ندارد. برای مطالعه موسیقی ایلام باید به بررسی آثار باستانی و نقوش برجسته‌ای پرداخت که روی آنها نقشی از ساز ترسیم شده‌است. نقوش برجسته کول‌فرح، جام ارجان و جام‌های برنزی به‌دست‌آمده از لرستان مهم‌ترین منابع مطالعاتی در موسیقی این دوره‌اند. این آثار باستانی اطلاعاتی در مورد سازهای چنگ‌های افقی و عمودی و همچنین لوت دسته‌بلند در خود دارند. تعداد تارهای نقش‌شده روی سازها، شیوه دست‌گرفتن ساز و جزئیات نقش‌شده در بدنه ساز می‌تواند دید بهتری از صنعت ساخت ساز در این دوره به‌دست دهد. مطالعه موسیقی این دوره از آن جهت اهمیت دارد که با ورود آریایی‌ها به این منطقه و ایجاد نخستین امپراتوری، باعث گسترش موسیقی و سازهای این حوزه در تمام فلات ایران شدند. بررسی وضعیت موسیقی دوره تاریخی منتهی به حضور آریایی‌ها در ایران می‌تواند در شناسایی وضعیت موسیقی فلات ایران در دوره‌های بعدی نقش مهمی داشته باشد. در این مقاله سعی بر آن است تا با توجه و بررسی آثار باستانی که تاکنون به‌دست آمده، نمایی از موسیقی آخرین دوره حضور ایلامی‌ها در تاریخ نشان دهد.</p>

ارجاع به این مقاله: فراهانی، مهشید. (۱۴۰۳). مطالعه‌ای در شناخت سازهای ایلام نو. پژوهش‌های میان‌رشته‌ای هنر، ۲(۲).

doi: 10.22124/ira.2024.29130.1038.۱۵۲-۱۳۹

مقدمه

بررسی تاریخ موسیقی دوره‌های مختلف به درک روند حرکت فرهنگ موسیقایی و درک چرایی تغییرات راه‌یافته به موسیقی در دوره‌های مختلف کمک می‌کند. برای مطالعه تاریخ موسیقی ایران ابتدا می‌توان تاریخ را به دو بخش کلی شامل دوره پیش از اسلام و دوره اسلامی تقسیم نمود. مطالعه تاریخ موسیقی پیش از اسلام خود داری دو تقسیم‌بندی زمانی است: دوره ایلامی و دوره پس از ایلامی.

در مورد تاریخ دوره‌های اسلامی در سال‌های اخیر مطالعات مهم و ارزنده‌ای انجام شده است. این مطالعات در مورد دوره پیش از اسلام عمدتاً متوجه دوره‌های پس از ایلامی و به خصوص دوره ساسانی است و متأسفانه پژوهش در مورد موسیقی ایلامی که ریشه‌های موسیقی دوره‌های بعد را در خود دارد از نظرها دور مانده است. موسیقی ایلام را باید بر اساس شواهد باستانی و آثار باستانی به‌دست‌آمده مطالعه کرد. این آثار تنها در مورد سازشناسی و موقعیت‌های اجرای موسیقی در این منطقه اطلاعاتی به‌دست می‌دهند و همچنان سیستم‌های موسیقی ایلامی در تاریکی باقی می‌ماند. در میان بی‌شمار الواح گلی به خط میخی ایلامی هیچ متنی در مورد موسیقی و یا اجرای آن وجود ندارد. حال آنکه در تمدن همسایه، بین‌النهرین، تعداد زیادی لوح به خط اکدی و سومری در مورد موسیقی وجود دارد. یکی از دلایل عدم وجود متون موسیقایی در ایلام شاید به‌دلیل نبردهای پی‌درپی اقوام ایلامی با همسایگان‌شان باشد که در مجموع باعث عدم ثبات پایدار سیاسی در منطقه بوده و بیشتر متون میخی ایلامی به شرح نبردها و نیایش ایزدان و البته متون اقتصادی اختصاص یافته است. با توجه با آنچه گفته شد موسیقی و سازشناسی ایلام را می‌بایست از میان آثار باستانی در ایلام و تمدن‌های همجوار آن کشف کرد. این مقاله سعی دارد با بررسی سازهای موسیقی رایج در ایلام در بازه زمانی ۱۲۰۰ تا ۵۰۰ پیش از میلاد یعنی آخرین دوره حضور فرهنگ ایلامی در تاریخ، وضعیت موسیقی این منطقه را مطالعه نماید.

پیشینه پژوهش

در مورد موسیقی در ایلام باستان پژوهش‌های اندکی وجود دارد. از میان این پژوهش‌ها می‌توان به پایان نامه سپیده خاکسار با عنوان رویکردی باستان‌موسیقی‌شناسانه بر بقایای باستانی و موسیقایی دوره ایلام باستان (Khaksar, 2008) و ارکستر سلطنتی ایلامی از ماداکتو نوشته خاویر آلوارز مون (Alvarez-Mon & Wicks, 2018) اشاره کرد. در پژوهش‌های پیشین موسیقی ایلام باستان از هزاره سوم تا هزاره اول پیش از میلاد و بدون تفکیک زمانی انجام شده است ولی در پژوهش حاضر تلاش شده تا موسیقی ایلام در یک بازه زمانی مشخص بررسی شود. این دو پژوهش موسیقی ایلام باستان را مورد نظر قرار داده و به جزئیات آن پرداخته‌اند.

روش پژوهش

این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شده است. منابع تصویری از موزه‌های صاحب اثر گرفته شده و در موارد در دسترس مثل کنده‌کاری‌های کول‌فره با حضور در محل تصویر برداری انجام شده است. منابع مکتوب با مراجعه به سند در کتاب‌های مرجع گردآوری شده و اطلاعات لازم از آنها برای این مقاله استخراج شده است.

تاریخ ایلام

سکونت در جنوب غرب ایران از حدود ۸۰۰۰ سال پیش از میلاد وجود داشته است. شرایط اقلیمی و جغرافیایی به خصوص خاک حاصل خیز این منطقه بشر را برای سکونت در این منطقه ترغیب می‌کرد. گروه‌های انسانی به تدریج وارد این منطقه شدند و استقرار طولانی را در این منطقه پایه‌گذاری کردند. این سکونت و در پی آن ازدیاد جمعیت دلیلی شد بر دسته‌بندی کارها و نخستین شهرها در این منطقه ایجاد شدند. بررسی عناصر فرهنگی این دوره به دلیل کمبود مدارک با دشواری روبه‌روست. علاوه بر کمبود مدارک، مغشوش بودن آنها نیز بر این درهم‌پیچیدگی می‌افزاید. اواسط هزاره چهارم پ. م آغاز دوره شهرنشینی در ایلام است. جنوب غرب ایران از اوایل هزاره سوم پ. م با روند تدریجی خط و کتابت و پیدایش شهرها به عنوان دو شاخص مهم، وارد دوران تاریخی شده است (Talaei, 2014, 24).

ایلام شامل دو منطقه شوش و انزان بوده است. برخی حکومت‌ها بر هر دو منطقه مسلط بوده‌اند و برخی تنها بر یکی از این دو فرمانروایی داشتند. انزان یا انشان بخش شرقی و نیمه‌کوهستانی ایلام و شوش، دشتی در شرق رود دجله بوده است. تمدن و فرهنگ ایلام در نهایت گسترش خود شامل بخش‌های وسیعی از مناطق جنوب غرب ایران می‌شده است. در عین حال در مناطق پیرامونی جنوب غرب از جمله کرمان، فارس و لرستان آثار و شواهد نفوذ تمدن ایلام یافت شده است. به لحاظ چشم‌اندازهای محیطی مناطق تحت نفوذ به دو منطقه جلگه‌ای مثل خوزستان و کوهستانی مثل لرستان تقسیم می‌شود. اوج گسترش تمدن و فرهنگ خوزستان در هزاره سوم پ. م همزمان با تشکیل حکومت ایلامی‌ها بوده است. در این زمان ساکنان خوزستان موفق به ابداع خط ایلامی و مهر استوانه‌ای شده بودند و متعاقب آن، دست به تشکیل حکومت‌های متمرکز فراگیر زدند. مرکز ثقل و کانون اصلی ایلام شهر شوش بود. در این شهر علاوه بر مرکز حکومتی، محل‌های تجارت و مبادله کالا با تمدن‌های همجوار وجود داشته است (Ibid., 25).

تاریخ ایلام به دو دوره پیش از تاریخ و تاریخی تقسیم می‌شود. دوره پیش از تاریخ از حدود ۴۰۰۰ پ. م تا ۲۹۰۰ پ. م را شامل می‌شود که زمانی است که ایلام وارد دوره کتاب و ثبت نوشتاری شده است. دوره تاریخی از آغاز دوره نوشتار در ایلام آغاز و تا ۷۴۲۰ پ. م که شیراز حکومت آخرین پادشاه ایلامی، هوبان هالتاش، به دست آشوربانیپال از هم پاشیده شد، ادامه می‌یابد.

از دوره‌های آغازین سکونت در این منطقه اطلاعات کمی در دست است. بر اساس آثار باستانی یافت‌شده بشر ساکن در ایلام پیش از شکل‌گیری اولین سلسله حکومتی، کشاورزانی بوده‌اند که ایزدبانوهای متعددی را پرستش می‌کرده‌اند. از نظر آمیبه ایلامیان حیات را آفریده ایزدبانویی می‌دانسته‌اند که ایزدی همسر او بوده و در عین حال شوهر و فرزند او محسوب می‌شده است. امکان دارد که رسم انتساب به مادر، که در نزد ایلامی‌ها معمول بوده، در اصل از همین موضوع ناشی شده باشد (Amieh, 2010, 70).

تاریخ‌نگاری دوره‌های تمدنی ایلام را به روش‌های مختلف می‌توان نشان داد. گروهی از پژوهشگران تاریخ ایلام را به سه دوره تقسیم می‌کنند: ایلام کهن ۱۶۰۰-۲۱۰۰ پ.م، ایلام میانی ۱۶۰۰-۱۰۰۰ پ.م و ایلام نو ۱۰۰۰-۷۴۳ پ.م.

در سال ۷۴۲ پ.م شاه هومبان - تهره در ایلام بر تخت نشست و فرمانروایی نو ایلامی آغاز شد که دوره بسیار کوتاهی بود. این فرمانروایی جدید ایلام تنها اندکی بیش از یک سده دوام آورد. مشخصه تاریخ این فرمانروایی از یک طرف جنگ ایلام با آشور، سرور جدید بین‌النهرین، است که اعتلای آن دشمنی دیرینه ایلام و بابل را به هم‌پیمانی‌ای نزدیک بدل کرد و از طرف دیگر ظهور مادها در فلات ایران (Hintz, 2010, 157). در این روزگار ایلام آنچنان ضعیف شده بود که با لشکرگشی آشوربانیپال در حدود سال ۶۴۰ به دست دولت آشور افتاد. آشوربانیپال (۶۳۳-۶۶۸ پ.م) که بابل را فتح کرده بود ایلام را نیز تحت تابعیت در آورد و هوبان هالتاش شاه این مملکت را از سلطنت خلع کرد.

آریاییان در ۲۵۰۰ پیش از میلاد به فلات ایران مهاجرت کردند. آنها دو گروه شده، یک گروه از راه جنوب شرقی به شبه‌قاره هند رفتند. گروه دیگری در شمال غرب ایران پیشروی کردند و طی قرن‌های بعد در نجد ایران پیشروی کردند. در سال ۶۲۹ پ.م آشوربانیپال درگذشت و قدرت آشور نیز رو به افول گذاشت. پادشاه ماد به آشور حمله کرد و در سال ۶۱۲ نینوا را به تصرف خود درآورد. آشور میان هم‌پیمانان تقسیم شد و ایلام به بابل رسید. سپس در زمان کورش بزرگ سراسر ایلام در شاهنشاهی هخامنشی ادغام شد و عملاً کشوری به نام ایلام دیگر از میان رفت.

معرفی آثار باستانی با نقش ساز

آثار باستانی کشف‌شده در نیمه اول هزاره اول پیش از میلاد که بر روی آن‌ها ساز دیده می‌شود و متعلق به محدوده تحت نفوذ ایلامی‌ها هستند، نسبت به آثار کشف‌شده از همین منطقه در دوره‌های قبل از تنوع بیشتری برخوردارند. آثار مکشوفه این دوره زمانی که بر روی خود نقشی از ساز دارند به این قرار است: جام برنزی ارجان، نقوش برجسته منطقه کول‌فره در ایذه و دو جام نوشیدنی. در این نوشته ابتدا به معرفی آثار پرداخته می‌شود و سپس سازهای منقوش بر آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جام برنزی ارجان

در سال ۱۳۶۱ طی خاک‌برداری سازمان آب و برق خوزستان در ارجان واقع در ده کیلومتری شمال بهبهان دخمه‌ای مربوط به اقوام ایلامی کشف شد که اشیاء بسیار نفیس و گرانبهایی که از داخل آن به دست آمد (Saraf, 1980, 4).

از جمله این اشیا جامی برنزی است که داخل آن در چهار نوار دایره شکل هم مرکز صحنه‌های مختلفی حکاکی شده است و در هر کدام از این نوارها گوشه‌هایی از جشن پیروزی حاکم را به تصویر کشیده است.

در نوار چهارم این ساز صحنه‌هایی از یک جشن تصویر شده که عده‌ای با حرکات نمایشی ورزشی و عده‌ای نوازنده همراه با سازهای شان دیده می‌شوند. این بخش دارای آسیب‌دیدگی فراوانی است و نقوش آن به سختی مشخص است. در این بخش دو نوازنده چنگ و یک نوازنده لیر به روشنی دیده می‌شوند و می‌توان یک لوت دسته بلند را نیز تصور نمود. جنس این جام از مفرغ، ارتفاع آن ۹/۵ سانتیمتر و قطر دهانه آن ۵/۴۳ سانتی‌متر است که در موزه ایران باستان نگهداری می‌شود (شکل ۱).

شکل ۱. جام ارجان و نقاشی نوار مربوط به موسیقی (دسترسی از طریق موزه ایران باستان)

نقوش برجسته کول‌فره^۱

در اطراف شهر ایزده (منطقه‌ای به نام کول‌فره) در نزدیکی اهواز، استان خوزستان، نقش برجسته‌هایی از اجرای مراسم مذهبی بر روی سنگ‌های کوه به جا مانده است. در این منطقه شش صحنه از مراسم مذهبی و بارعام شاهی ترسیم شده است که در سه صحنه از این مراسم نوازندگانی مشاهده می‌شوند. چهار صحنه مربوط به مراسم قربانی و نیایش است که در دو صحنه آن نوازندگان رسم شده‌اند و دو صحنه نیز مربوط به بارعام حاکم است که در یکی از آن‌ها نوازندگان حضور دارند.

در یک صحنه که مراسم قربانی برای خدایان را حکایت می‌کند در جلوی شاه سه نوازنده به نواختن موسیقی مشغولند. این نقش برجسته مربوط به هانی پسر تاهی حکمران آپاپیر در دوره شوتروک ناهونته دوم (۷۱۶-۶۹۹ پ.م) است (Saraf, 2013, 20) (شکل ۲).

صحنه دیگری که موضوع آن حمل یک مجسمه بر دوش چهار نفر ایلامی است، علاوه بر شاه و نیایشگران، نوازندگان چنگ نیز حضور دارند. در این صحنه سه نوازنده چنگ و یک نفر که با دستان رو به بالا در پیشاپیش نوازندگان حرکت می‌کند دیده می‌شود (شکل ۳). تاریخ این نقش برجسته را به دوره ایلام نو یعنی حدود قرن هشتم پیش از میلاد نسبت می‌دهند. در صحنه سوم که موضوع آن بارعام شاه است تعداد زیادی از ایلامی‌ها به سوی شاه در

حرکتند که در میان آن‌ها شش نوازنده چنگ در دو گروه دیده می‌شود (شکل ۴). این نقوش در سمت چپ بالای یک تخته سنگ نقش شده است.

شکل ۳. صحنه دوم اجرای موسیقی در کول‌فره

شکل ۲. اولین صحنه اجرای موسیقی در کول‌فره

شکل ۴. صحنه سوم اجرای موسیقی در کول‌فره

ساغرهای برنزی

بر یک جام برنزی که در یک مجموعه خصوصی نگهداری می‌شود در یک ضیافت شاهانه یک نوازنده چنگ نیز حضور دارد (شکل ۵). بر روی یک ساغر برنزی دیگر یک نوازنده لوت دسته بلند دیده می‌شود (شکل ۶). این ساغر که ارتفاع آن ۱۱ سانتی‌متر است در موزه هنر لیون فرانسه نگهداری می‌شود و یک نمونه مشابه آن در موزه لوور قرار دارد. این دو ساغر برنزی در لرستان کشف شده‌اند.

شکل ۶. جام برنزی لرستان (موزه هنر لیون فرانسه)

شکل ۵. جام برنزی لرستان (Saraf, 1980)

بر اساس نمونه‌های مکشوف در این دوره، سازهای موجود را می‌توان به صورت زیر نام برد: چنگ، لوت دسته بلند، لیر، ساز بادی.

بررسی ساختمان سازها

۱. چنگ‌ها

در میان آثار باستانی ذکرشده سه اثر وجود دارد که بر روی آن‌ها نقش چنگ دیده می‌شود: جام ارجان، ساغر برنزی لرستان و نقش برجسته کول‌فره.

۱-۱. چنگ جام ارجان

در گروه موسیقی جام ارجان دو عدد چنگ نقش شده است. تشدیدگر این چنگ‌های سرخمیده در بالا قرار گرفته است و به گروه چنگ‌های عمودی تعلق دارند. به دلیل اینکه در این نقوش به جزییات توجه نشده است نمی‌توان در مورد ساختمان چنگ و تعداد تارهای آن به روشنی نظر داد. آنچه از این نقوش می‌توان دریافت این است که چنگ مورد استفاده در این دوره زمانی، چنگی کوچک و با وزنی سبک بوده که به راحتی قابل حمل باشد. برای حمل ساز می‌توان دو وضعیت را تصور نمود. ممکن است ساز با یک دست نگه داشته و با دست دیگری نواخته می‌شده و یا ساز به دوش نوازنده آویزان می‌شده و نوازنده با دو دست ساز را می‌نواخته است. در هر دو صورت وزن ساز باید می‌بایست به اندازه‌ای باشد که به راحتی حمل شود و خللی در نوازندگی ایجاد نکند. در نمونه‌های موجود چگونگی حمل ساز توسط نوازنده مشخص نشده است.

۱-۲. چنگ ساغر برنزی

بریک ساغر برنزی که در مجموعه خصوصی نگهداری می‌شود یک ضیافت شاهانه تصویرشده است و در پشت سر شاه چنگ نوازی دیده می‌شود. این چنگ نیز از نوع چنگ‌های سرخمیده است. با توجه به اینکه نمایش جزییات در این ساغر برنزی با دقت بسیاری صورت گرفته و حتی نقوش لباس انسان‌ها و آرایش موها با ظرافت کامل ترسیم شده است می‌توان به جزییات ارائه شده بر روی ساز اعتماد کرد. چنگ تصویرشده در این ساغر نیز با رعایت کامل جزییات نقش شده و چنگی با ۱۱ تار نشان می‌دهد که تشدیدگر آن در بالا قرار داشته و با دو دست نواخته می‌شده است. در این چنگ بر روی تشدیدگر سطحی احتمالاً چوبی وجود دارد که تارها بر روی آن بسته شده و تشدیدگر بی‌واسطه به سیم‌گیر متصل شده است. نحوه اتصال تارها به میله سیم‌گیر مشخص نیست. نوازنده در حالت ایستاده به نواختن مشغول است و هر دو دست وی بر یک طرف ساز قرار دارد (شکل ۷).

شکل ۷. تصویر جام برنزی لرستان و جزییات چنگ

۱-۳. چنگ‌های کول‌فره

چنگ‌ها در کول‌فره در سه صحنه ترسیم شده‌اند. صحنه اول مراسم قربانی در حضور شاه که یک با تشدیدگر در بالا و یک چنگ با تشدیدگر در پایین دیده می‌شوند. چنگی که در دست نوازنده اول بوده از یک زاویه حاد تشکیل شده است. تشدیدگر ضلع بالایی این زاویه را تشکیل داده، تارها به صورت عمودی از این ضلع به سمت ضلع دیگر رفته به دور آن پیچیده شده‌اند، سپس اضافه تارها در زیر ضلع سیم‌گیر به صورت مثلث شکلی به هم گره خورده و از سیم‌گیر آویزان شده‌اند. بر روی این چنگ ۱۴ تار دیده می‌شود (شکل ۸).

چنگ نوازنده دوم به دلیل ساییدگی کتیبه از وضوح کامل برخوردار نیست اما از آنچه به جا مانده چنگی به چشم می‌آید که به صورت افقی در دست نوازنده قرار گرفته است. بر روی این ساز نیز ۹ تار قابل تشخیص است که تارها همانند چنگ قبلی در زیر ساز به هم گره خورده‌اند و معلقند (شکل ۹). از این نمونه چنگ در تمدن بین‌النهرین بسیار دیده شده است و در آن منطقه به طور گسترده‌ای در میان آثار باستانی و کنده‌کاری‌های آشوری وجود دارد و احتمالاً تحت تأثیر فرهنگ بین‌النهرین وارد فرهنگ موسیقی ایلام شده است (شکل ۱۰). در فرهنگ موسیقایی آشوری این چنگ با مضراب نواخته می‌شده است، به دلیل خرابی و عدم وضوح نقش برجسته کول‌فره امکان رویت مضراب در دست نوازنده این چنگ وجود ندارد. نام نوازندگان و ساز آن‌ها روی لباس‌شان به خط میخی ایلامی نوشته است اما شوربختانه اثر در این بخش دچار آسیب‌دیدگی است و خواندن نام سازها ممکن نیست. آنچه از نوشته این بخش به جا مانده به شرح زیر است:

نفر سوم :-mi-ra - SUNKIR-su - u به معنی: من سونکیر شو زننده. (ra علامت فاعلی به معنی زننده است).

نفر دوم : nah . . . ISu-mu-mu به معنی من سومومو ... (کتیبه خراب شده است و معنی کلمه آخر مشخص نیست).

نفر اول: ak. .ak. . . u ISu- un-ki- . . . (کتیه خراب شده است و معنی کلمه آخر مشخص نیست) (مصاحبه با دکتر عبدالمجید ارفعی).

شکل ۱۰. چنگ نوازان آشوری (موزه بریتانیا)

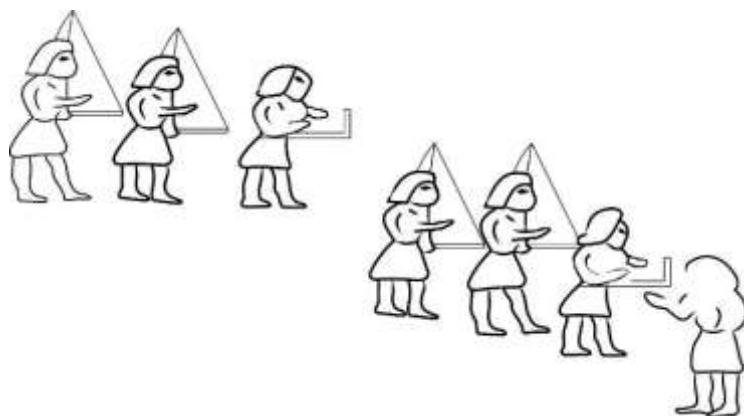
شکل ۹. چنگ کول فره

شکل ۸. چنگ کول فره

در صحنه دوم نیز که يك مراسم مذهبی را نشان می‌دهد، گروه نوازندگان در حال نواختن چنگ و احتمالاً خواندن سرودهای مذهبی هستند. چنگی که در دست این نوازندگان است همانند چنگی است که در نقش پیشین نیز نقش شده است. به دلیل فرسایش شدید، جزئیات این نقوش از بین رفته و آنچه قابل دیدن است چنگ راست‌گوشه‌ای را نشان می‌دهد که تارهای آن در زیر ساز به هم گره خورده و آویزان شده‌اند. نوازنده ایستاده ساز می‌نوازد. فردی در جلوی این گروه با دستان رو به بالا احتمالاً در حال نیایش و یا خواندن سرودی مذهبی است (شکل ۱۱).

صحنه سومی که در این نقوش با نوازندگان تزیین شده، نمایش بارعام شاه است که مردم گروه‌گروه به طرف محل دیدار در حرکتند و شش نوازنده چنگ که در دو گروه سه نفره ترسیم شده‌اند نیز به سوی محل موردنظر می‌روند. هر گروه شامل دو نوازنده چنگ راست‌گوشه عمودی و یک نوازنده با چنگ افقی است. روبه‌روی این دو دسته یک نفر ایستاده است که نقش او احتمالاً خواننده و یا هماهنگ‌کننده گروه باشد. این چنگ‌ها نیز از نوع چنگ‌های راست‌گوشه با تشدیدگر در بالا هستند. در این سازها برخلاف دو چنگ قبل ذکرشده در این نقوش ادامه تارها در زیر ساز دیده نمی‌شود. این چنگ‌ها نیز به دلیل فرسایش فاقد جزئیات هستند (شکل ۱۲).

شکل ۱۲. جزییات صحنه سوم اجرای موسیقی

شکل ۱۱. چنگ کول‌فره

۲. لوت دسته‌بلند

بر روی ساغر برنزی مکشوف از لرستان به وضوح نقش یک لوت دسته‌بلند دیده می‌شود. این نمونه که در موزه هنر لیون نگهداری می‌شود نیمه هزاره اول بین سال‌های ۵۴۰ تا ۶۱۲ قبل از میلاد تاریخ‌گذاری شده است. احتمالاً این نمونه تنها مورد کشف شده از این نوع لوت دسته‌بلند در این دوره است. در این ساغر نوازنده لوت همراه با آتشدان پادشاه که می‌تواند نمایانگر یک مراسم مذهبی در حضور شاه باشد نشان داده شده است. در هزاره دوم قبل از میلاد نمونه‌های بسیار زیادی از پیکرک‌های سفالی در دست است که لوت‌های دسته‌کوتاه و دسته‌بلند در دست دارند. با توجه به وضع ظاهری این پیکرک‌ها که عریان هستند و با توجه به نشانه‌های موجود بر پیکرک‌ها به نظر می‌رسد کارکرد آئینی داشته‌اند (Farahani, 2019). در اینجا نوازنده با لباس کامل ترسیم شده است و با توجه به وجود آتشدان و شاه می‌توان این ساز را در مراسمی مذهبی با حضور شاه متصور شد. از انتهای دسته ساز دو ریسمان که آویزان است که انتهای آن تزئین شده و نشان‌دهنده وجود دو تار بر روی این ساز است. دسته نیز تا روی کاسه امتداد دارد. کاسه ساز بسیار کوچک است و نوازنده کاسه را بر روی سینه قرار داده است (شکل ۱۳).

شکل ۱۳. بازنمایی لوت دسته‌بلند در ساغر برنزی

نمونه دیگری که احتمال می‌رود لوت دسته‌بلندی باشد بر روی جام ارجان دیده می‌شود. در بین گروه نوازندگان جام ارجان در جلوی نوازندگان در کنار ساز بادی شخصی با یک وسیله شبیه لوت دسته‌بلند دیده می‌شود که به دلیل فرسوده شدن جام وضوح کامل ندارد اما با توجه به اینکه در گروه موسیقی قرار دارد و با توجه به نمونه ذکر شده بر روی ساغر برنزی که وجود این ساز را در این دوره تاریخی در ایلام ثابت می‌کند می‌توان او را نوازنده لوت دسته‌بلند پنداشت (شکل ۱۴).

۳. لیر

بر روی جام ارجان به دنبال گروه موسیقی، یک نوازنده لیر دیده می‌شود (شکل ۱۵). لیرها عموماً به حوزه تمدنی بین‌النهرین تعلق دارند که بر اساس یافته‌های باستان‌شناسی از سه هزار قبل از میلاد به صورت لیرهای گاو شکل در موسیقی این منطقه ایفای نقش می‌کنند. لیر در تمدن‌های ساکن در ایران باستان و به خصوص فرهنگ ایلام کمتر دیده می‌شوند. شمایل نقش شده از ساز کاسه‌گردی در پایین را نشان می‌دهد که تارها بر این کاسه عمود کشیده شده‌اند. لیر تصویر شده در این جام به لیرهای رایج در حوزه تمدنی قبرس و هیتی شباهت دارد و به نظر می‌رسد نوازندگان این ساز میهمان یا اسیران جنگی باشند (Farahani, 2017).

شکل ۱۵. لیر در جام ارجان

شکل ۱۴. لوت دسته‌بلند جام ارجان

با توجه به کمبود مدارک و بر اساس تعداد کم آثار نمی‌توان در مورد موقعیت و جایگاه سازها و نوازندگان نتیجه‌گیری قطعی نمود. آنچه از مطالب گفته شده می‌توان دریافت حضور چنگ را در مراسم رسمی مشخص می‌سازد. چه این مراسم یک ضیافت شاهانه باشد و چه یک بار عام و یا یک مراسم مذهبی-آئینی. به هر حال به نظر می‌رسد چنگ در این فرهنگ دارای نقش ویژه‌ای در مراسم رسمی بوده است. وجود چنگ‌هایی با ۹ و ۱۱ تار در این دوره (به شرط اعتماد بر تعداد دقیق تارها که توسط تصویرگر ترسیم شده است) اشاره به اجرای موسیقی در محدوده‌ای صوتی متنوعی است. همچنین گروه‌نوازی‌ها حکایت از دانش فواصل و دانش تنظیم ملودی برای سازهای گروه موسیقی دارد. حضور لوت دسته‌بلند نیز در این دوره میراث لوت‌های دسته‌بلند هزاره دوم است که نشانه‌های آن را در دست پیکرک‌های ایلامی که به تعداد زیاد یافت شده‌اند می‌توان دید.

نتیجه‌گیری

تمدن ایلام از جهات بسیاری دارای اهمیت است. اول آنکه حکومت ایلام کهن‌ترین حکومت شناخته‌شده در فلات ایران بوده و با وجود این حکومت است که آرام‌آرام هنر رسمی و درباری دیده می‌شود. هنر رسمی این دوره از آن جهت اهمیت دارد که به سبب جایگاه رفیعش در نظر حاکمان به صورت نقوش بر اجسام و اماکن نقش می‌شده است و امکان بررسی و تحلیل آن‌ها را در این دوره به دست می‌دهد. از سوی دیگر محل قرارگیری این حکومت در کنار تمدن بین‌النهرین از دلایل دیگر اهمیت آن است؛ از آن‌جا که حلقه واسط بین این تمدن و تمدن‌های نجد ایران بوده است. این حکومت دارای مشخصه‌های هنری و فرهنگی خاص خود بوده است و همسایگی‌اش با تمدن بین‌النهرین و تأثیرپذیری آن‌ها از هم باعث از بین رفتن شاخصه‌های هنر ایلامی نشده است، هرچند گاهی این شاخصه‌های هنری کمرنگ شده اما پس از یک دوره بازسازی دوباره سر برآورده‌اند. جنبه دیگر اهمیت بررسی این دوره آن است که حکومت ایلام یک گذار از دوره حکومت‌های کهن به امپراتوری‌های بزرگ و انتقال هنر و فرهنگ بومی منطقه به حاکمان تازه‌رسیده پارسی است؛ چنان‌که در تمدن هخامنشی وجوه بارز این انتقال فرهنگی دیده می‌شود. ساز چنگ مهم‌ترین ساز در بین آلات موسیقایی در دوره‌های بعد از ایلامی است. این ساز در میان آثار اشکانی و ساسانی و هم‌چنین در متون، اشعار و نگاره‌های دوره اسلامی نیز حضور دارد و میراثی از موسیقی ایلامی است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. کلیه تصاویر این بخش توسط نگارنده در اردیبهشت ۱۳۸۴ عکاسی شده است.

References

- Álvarez-Mon, J. & Wicks, Y. (2018). *The Elamite world*. Routledge, Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315658032>.
- Amieh, P. (2010). *History of Ilam* (Sh. Bayani, Trans.). Tehran: University Press. (In Persian)
- Farahani, M. (2017). Study of Lutes Engraved on Pottery Figurines of Ancient Ilam. *Fine Arts Journal*, 24 (2), 17-24. (In Persian)
- Farahani, M. (2019). A study of the carved instruments in the Arjan jar. *Mahur Quarterly*. 77, 33-54. (In Persian)
- Khaksar, S. (2008). *An archeological approach to musicological and archaeological remains of the ancient Elamite period*. University of Tehran. (In Persian)
- Saraf, M. R. (1980). The Bronze Cup of Kidin-e-Hutran Discovered by Arjan Behbahan. *Athar Magazine*. 17, 4-61. (In Persian)
- Saraf, M. R. (2013). *Elamite reliefs*. Tehran: Samt Publications. (In Persian)
- Talaei, H. (2014). *Seal in Iran. From the Beginning to the Early Islamic Era*. Tehran: Samt Publications. Tehran. (In Persian)
- Hintz, W. (2010). *Shahriari Ilam* (P. Rajab, Trans.). Tehran: Mahi Publishing House. (In Persian)